

SA'DUDDİN TAFTAZÂNÎ VE İNSAN ANLAYIŞI

Cafer KAYSİCİ*

Sa'duddin Taftazânî Belağat, mantık, kelim, metafizik, fıkıh, tefsir ve diğerk dallarda meşhur olmuş bir alim olup, zamanından başlayan ve günümüzde hâla geçerliliğini kaybetmeyen fikirlerle bütün asırlara damgasını vurmuş ilmî bir şahsiyettir.

Küçük yaşlarda iken ilim dünyasında kendisinden söz ettirmeye başlayan Taftazânî, zamanının devlet ricalinin de alakasını kazanan ve onlardan saygı gören bir alim olmuştur.

Medresenin ve medrese zihniyetinin hocasının Taftazânî olduğu söylenebilir. Zira Medrese, Taftazânî'den önceki alimlere o kadar ilgi duymamış, rağbet etmemiştir⁽¹⁾.

Kelam sahasında müteahhirîn dönemi Gazali (V. 1111) ile başlar. Diğerk ilimler içinde ayrı ayrı şahıslar ve tarihler mütekaddimin-müteahhirîn sınırını teşkil ederler. Fakat bütün İslâmî ilimler gözönüne alınırsa, Taftazânî'den önceki alimlere mütekaddimîn, sonrakilere müteahhirîn ismi verilmektedir.

Taftazânî ile İslâm fikir ve ilim, hayatının bir dönemi kapanmış, başka bir dönemi açılmıştır. İslâm düşüncesi, S. Şerif Cürcanî ve Taftazânî ile kelam sahasında son sözünü söylemiştir. Daha sonra gelenler bu iki âlime bağlı kalmışlardır.

Gerek birçok ilmî sahada söz sahibi olması, gerek bir takım zihniyetlere öncülük etmesi, gerekse bir dönemin kapanıp, bir dönemin açılmasına sebep olmasıyla Taftazânî incelenmeye, anlaşılmaya ve

---

* Dr.

1 Uludağ, Süleyman, Taftazânî, Kelam İlmî ve İslâm Akaidi, Serhûl-Akaid, İstanbul, 1982, s. 62.

istifade edilmeye değer bir şahsiyettir. Onun hem hayatı ve fikirleri, hem de insan anlayışı bizi bu çalışmaya sevketmiştir. Bu küçük çaplı çalışmamızda onu bu yönleriyle inceleyip, istifâdeye hazır hale getirmeye çalışacağız.

1. HAYATI VE FİKİRLERİ

Asıl adı Mes'ud bin Ömer'dir. Sâfer 722 (şubat-mart 1322)'de Horasan'da Nasa yakınındaki büyük bir kasaba olan Taftazan'da doğmuştur. Doğduğu bu yere nispetle kendisine Taftazânî denir. Bazı kaynaklarda ismi Mes'ud bin Ömer bin Abdullah el-Herevî olarak da geçer⁽²⁾.

Sa'duddin Taftazânî meşhur Kadı Adûdiddin el-İcî'nin talebesidir⁽³⁾. Onu el-İcî'nin yanında Kutbeddin Razi'nin talebesi olarak zikreden kaynaklar da mevcuttur⁽⁴⁾.

Taftazânî, belağat, mantık, kelam, metafizik, fıkıh ve diğer dallarda meşhur olmuş bir alimdir. Daha onaltı yaşında iken Şerhut-Tasrif adlı eserini yazmıştır. Zamanın bazı alimleri gibi kendisi de Batı Kıpçak moğolları sarayına celbedilen alimlerden birisi olmuştur. Nitekim Muhtasar el-Meânî adlı eserini Mahmut Câni beye ithaf etmiştir.

1329 yılında Timur Harizm'i istila edince bazı kimseler Taftazânî'nin Serahs'a gönderilmesi hususunda Timur'un rızasını temin etmek isterler. Timur önce bunu kabul etmiş ise de daha sonra Taftazânî'nin ne kadar yüksek bir alim olduğunu öğrenince onun Semerkant'a gelmesi için davetname gönderdi. Taftazânî önce bu daveti Hicaz'a gideceğini söyleyerek reddetmiş ise de, ikinci bir davetname gelince Semerkant'a gitmiştir. Birçok kaynaktan onun Semerkant'a gittiğini ve Timur'dan çok hürmet gördüğünü

---

2 Parmaksızoğlu, İsmet, "Saduddin Taftazânî ", Türk Ansiklopedisi, XXVIII, 9, Ank. 1980, Serkis, Yusuf Elyan, Mu'cemul-Matbûâtî'l Arabiyye ve'l-Muarrabe, Mısır, 1967, s. 635.

3 "Taftazânî ", İslam Ansiklopedisi, XII, 118-119.

4 Parmaksızoğlu, a.g.e., 9. Bilmen, Ömer Nasuhi; Büyük Tefsir Tarihi, Sayı : 39/2, 397, Ank. 1960.

anlamaktayız⁽⁵⁾. Timur Şiraz'ı zaptettikten sonra Seyit Şerif Cürcani oraya gelmiştir. Taftazânî'nin bazı ifadelerinin, Cürcani'nin eserlerinde yerini bulması bu iki alimin bazı rekabetkarane tavırlara girmesine sebep olmuştur. Fakat şu varki, gerek Taftazânî ve gerekse Cürcani hem zamanlarının büyük alimleri idiler, hem de zamanımızda eserleriyle hala söz sahibi olan kimselerdir.

Sa'duddin Taftazânî kesin olmamakla beraber 791-92 veya 797 yılında vefat etmiş ve serahs'a gömülmüştür.

Taftazânî'nin Rabi'u'l Cinan fi'l Meani ve'l-Beyan sahibi olan Hüsamuddin el-Hasan bin ali el-Abivardı ile Burhanuddin Haydar'ın hocası olduğu bilinmektedir. Ayrıca meziyetleriyle, kendisinin çağdaşı olan ve Mısır'da onun bazı eserlerini incelemiş olan İbn-i Haldun'a da tesir etmiştir⁽⁶⁾.

Saduddin Taftazânî, Timur'un da kendisine fazla ilgi göstermesinden faydalanarak, moğol istilası sonunda islam aleminde kendini gösteren ilmi durgunluğa son veren bir alimdir. Eserleri medreselerin kapatılmasına kadar ders kitabı olarak okutulmuş, birçok bilgin tarafından bu eserler şerhedilmiştir. Nitekim Nizamül-mülk'ün 458/1066'da resmi devlet müesseseleri şeklinde yeni bir tarzda teşkilatlandığı medreselerde en çok Taftazânî'nin eserleri okunmuş, medrese zihniyetinin teşekkülünde ve asırlar boyunca devam etmesinde birinci derecede rol oynamıştır.

Taftazânî şafii ve eş'aridir. Bununla birlikte hanefî fikhına dair yazdığı birçok eseri mevcuttur. Bu yüzden onun hanefî olduğunu söyleyenler de vardır. İbn-i Nüceym ve Ali el-Kâri bunlardandır. Her ne kadar hanefî fikhına dair eserleri mevcutsa da, şafii ve eş'ârî olduğuna dair görüşler ekseriyettedir⁽⁷⁾.

---

5 Kehhâle, Mu'cemûl Müellifin, XII, 2228, Beyrut, Tarihsiz, Ez-Zirikli, el-A'lam, VIII, 113. Türk Ansiklopedisi XXVIII, 9. İslâm Ansiklopedisi, XII, 118.

6 İslâm Ansiklopedisi, XII, 119.

7 Uludağ, a.g.e., s. 62.

Sa'duddin Taftazani'yi çalışmamızda bilhassa nazara verişimiz, O'nun hem hayatı ve fikirleriyle, hem de bunların içerisinde dikkate değer bulduğumuz insan anlayışı sevkettir.

Taftazânî'ye kadar bazen hızlı, bazen ağır ağır ilerleyen ve yükselen hareket halindeki islam düşüncesi, ondan sonra dinamizmini, ilerleme kabiliyetini ve yükselme istidâdını tamamen kaybederek durgun bir hale ve donuk bir vaziyete girmiştir.

Taftazânî, kendi devrinde ve yaşadığı çağdaki fikir ve ilim anlayışına hakkıyla vâkıf bulunuyordu. Şerhu'l-Makâsîd ve Şerhu'l-Akaidinde de onun bu ehliyeti ve özelliği en açık bir şekilde görülmektedir⁽⁸⁾.

Sa'duddin Taftazânî'nin dikkate değer, daha doğrusu şimdiye kadar uzun yıllardır tartışması yapılan meselelerdeki tutumunu, onun hayat ve eserlerini bir ölçüde incelemiş olan Süleyman Uludağ'dan öğrendiğimize göre, Taftazânî, bazı meselelerde kendinden önceki alimleri taklit ederken, bazı meselelerde daha sert veya yumuşak görüşler içinde olmuştur. Mesela; Şerhu'l-Akaidinde sünnî olmayan mezheplere karşı sert bir tutum içerisine girmiştir. "Elh-i Kible tekfir olunamaz" şeklindeki görüşü açıklarken dikkate değer bir söz söylememiştir.

Yine "Kur'an mahlûktur" diyen mutezîlilere karşı, kendinden önceki bazı kelâmcılar gibi küfür töhmeti vermekten çekinmemiştir.

"İster fâsık olsun, ister sâlih olsun herkesin cenaze namazı kılınır" konusunu anlatırken de, bu meseleye cevap vermekle birlikte tatminkâr bir söz söylemez⁽⁹⁾.

Bütün bunların yanında Taftazânî, bir çok meseleleri açığa çıkarmış, tatminkâr cevaplar vermiştir. Yukarıda da söylediğimiz gibi zamanının ve günümüzün rağbet gören kelâmcılarından birisidir. O'na sadece kelâmcı da diyemeyiz. O, tefsirde, fıkihta ve diğer ilimlerde de faydalı eserler vererek hizmetlerde bulunmuştur.

Ayrıca Taftazânî bazı meselelerde, son sözü söylemekten kaçınmıştır. Meselâ "kahinin tasdik edilmesi meselesi", "Benden sonra halifelik otuz sene olacak..." hadisindeki hilâfet meselesi, "Rü'yetullah"

8 Uludağ, a.g.e., s. 63.

9 Geniş bilgi için bkz. Uludağ, a.g.e., s. 75-76.

ve “Allah’ın sıfatları”yla, “te’vilde selef mi daha üstün, halef mi?” meselelerine tam bir hüküm koyarak, son sözü söylememiştir⁽¹⁰⁾.

Fakat yukarıda da belirttiğimiz gibi, Taftazanî, bazı meselelere fazla dalmamakla birlikte, bazı meseleleri de halletme gayreti içine girmiş, imanî ve itikâdî yönden şüphe içinde olan kimselerin şüphelerini izâle etmiştir.

Taftazanî’nin insan anlayışını incelerken onun ilmî kıymetini ve meselelere vukûfiyetinin derecesini sanıyoruz daha iyi anlayacağız.

2. İNSAN ANLAYIŞI

a) İrade

İrade, dilemek, bir şey üzerine karar kılarak onu yapmaya veya yapmamaya azmetmek manasına gelir⁽¹¹⁾. Bir başka deyişle irade, herhangi bir şekilde kendisinden fiil vukû bulan bir hâli, canlıya gerektiren sıfattır. Gerçekte irade daima ma’duma, yokluğa taalluk eder. Zira o, herhangi bir işin meydana gelmesi ve vücud bulmasına tahsis edilmiş bir sıfattır⁽¹²⁾. Nitekim bu durumu Kur’an-ı Kerim şu âyetle bildirmiştir : “Allah’ın şanı, bir şeyin olmasını dilediği zaman ona sadece “OL” demekle o olur”⁽¹³⁾.

İrade meselesinde mezhepler arasında görüş ayrılıkları mevcuttur. Mu’tezile insana geniş bir irade verirken, Ehl-i Sünnet bunun zıddı bir görüşle konuya yaklaşmıştır. Tabiki her görüş sahibi kendisine bazı istinad noktaları bulmuş ve bundan yola çıkarak görüş belirtmiştir.

Mu’tezilenin irade meselesine yaklaşımı fayda-zarar açısından olmaktadır ve bu nefsanî keyfiyetlerdendir. Mu’tezileye göre “Allah gerçekte, müriddir, irade sahibidir. O’nun mürid oluşu, mürid olmadığı bir andan sonradır. Zira O muhdes irade (Sonradan olma bir irade) ile diler. O’nun zatî veya kadîm bir iradeyle dilemesi doğru değildir”. Bu

---

10 Geniş bilgi için bkz. Uludağ, a.g.e., s. 183, 189, 325, 353.

11 Gölcük, Toprak, Kelâm, Konya, 1988, s. 193.

12 Aynı eser, s. 199.

13 Yasin 36/82.

görüŖ Kadı Abdulcebbar'ın, Ali el-Cubbâi ve Ebû HaŖim'den naklettiği fikirlerdir⁽¹⁴⁾.

Mu'tezileye göre Allah, sonradan meydana gelen bir irade ile mürîddir. Bu irade ile gerek kendi fiillerini, gerekse diğer fiilleri ve insanın fiillerini irade buyurmaktadır. Önemli bir husus da, mutezilenin irade anlayıŖına göre, Allah, kulların ancak emir niteliğinde olan fiillerini dilemekte, buna karŖılık nehy biçiminde olan fena (kötü) fiillerini dilememektedir⁽¹⁵⁾.

Mu'tezile, iradeyi mutlak anlamda değil, izâfi, nisbî, bir baŖka ifade ile görelî manada anlamaktadır. İlahi iradenin sadece emir türünden fiillere taalluk edip, yasak nevinden fiillere taalluk etmeyiŖi, ilahi iradenin muhdes kabul ediliŖi bu anlayıŖa açık delillerdir⁽¹⁶⁾.

Mu'tezile, insanın iradesi hususunda da insana geniŖ bir irade gücü vermiŖ, Allah'ın iradesi muhdes olduğundan insanın fiillerinin yaratılmasını dilemesi mümkün değildir, demiŖlerdir. Zira mutezileye göre bu fiilleri yaratan Allah değildir. Ŗu halde insanın fiillerinin meydana geliŖinde mutezile insana geniŖ bir irade tanımaktadır⁽¹⁷⁾.

Ehl-i sünnete mensup kimseler iradeyi, ezeli, zati ve mutlak olarak anlarlar. Allah'ın iradesi ile insanın iradesi arasında fark vardır. İnsanın iradesinden hareketle Allah'ın iradesi anlaşılabilir. Allah'ın irâdesi zati olup, zaman ve mekan itibariyle deđiŖmez⁽¹⁸⁾.

Görüldüğü gibi mutezile Allah'ın iradesini zâtî, ezeli kabul etmezken ve izâfi görürken, ehl-i sünnet mensupları bunun tersini savunmuŖlardır.

Ehl-i sünnetten maturidîyeye göre irade zâtî, kadîm olduğu halde insanın da cüz'î bir iradesinin olduğu kabul edilmektedir. Yani Allah hem hayrın hem de Ŗerrin yaratıcısıdır. Fakat bunlara temayül edip, onu iŖleyen kuldür. Yani kul bir fiili iŖlemeye meyleder, Allah'da onu halkeder.

14 Gölcük, Ŗerafeddin, Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri, İst. 1979, s. 68.

15 Aynı eser, s. 70.

16 Aynı eser, s. 70.

17 Gölcük, Toprak, a.g.e., s. 201.

18 Gölcük, Toprak, a.g.e., s. 200.

Eş'ari ise iradeyi mutlak manada zâti ve kadîm görmekle beraber maturidiler gibi kula cüz'i bir irade vermemişler ve bu işi Allah'a bırakmışlardır. Eş'arilere, cebriyenin fikri olan insanın iradesizliğini kabul etmediklerinden ve yine mutezilenin "kul fiilinin hâlıkıdır" fikrine karşı çıktıklarından "cebr-i mutavassıt" da denir⁽¹⁹⁾.

Taftazânî ise insanın iradesi hususunda "küfür-iman, günah-sevap nev'inden olan insanın fiillerinin tümünü Allah Tealâ yaratır"⁽²⁰⁾ demektedir. Ona göre, mutezilenin "kul fiilinin hâlıkıdır" tezi yanlıştır.

Taftazânî bundan sonra hak ehli olan ehl-i sünnet mezheplerinin savunduğu fikri savunarak bunu bazı delillerle ispat yoluna gitmiştir.

Mesela, eğer insan kendi fiillerinin hâlıkı olsaydı kendine ait fiillerin tafsilatını bilmesi lazımdı. Kudret ve irade ile birşeyi icat etmek için durumun böyle olması zaruridir. Halbuki lâzım batıldır (Yani kul kendi yaptığı fiillerin tafsilatını ve teferruatını bilmemektedir). Zira bir yerden bir yere yürüme fiili, aralıklarla bir takım sükûn hallerinin bulunmasına, bazısı daha hızlı, bazısı daha yavaş bir takım hareketleri ihtiva eder. Halbuki yürüyen zat bunun şuuruna ve bilgisine sahip değildir. Yani yürüdüğünü bilir ama yürüme fiilinin teferruatını bilemez. Bu bilgiden ileri gelen bir sehv ve zühul de değildir. Yani bildiği halde bir zühul veya dalgınlık eseri farkında olmamıyor denemez. Tam aksine bu konuda kendine bir soru sorulsa hiçbir şey bilemez. Onun en açık ve göze çarpıcı fiilinde durum budur. Buna kıyasla insan diğer hareketlerin durumunu düşünse konu daha da açık hale gelir⁽²¹⁾.

Yine Taftazânî Kur'an'dan deliller getirerek, iradeyi Allah'a vermektedir. Mesela, "Sizi de, yaptıklarınızı da Allah yarattı."⁽²²⁾ ayeti fiillerin Allah tarafından yaratıldığına delalet etmektedir. Yine ayrıca "Allah herşeyin, yani bütün mümkünatın yaratıcısıdır."⁽²³⁾ ve "Yaratan,

---

19 Geniş bilgi için bkz., Gölcük, Toprak, a.g.e., s. 200-202. Gölcük, a.g.e., s. 74-102.

20 Taftazânî, Şerhu'l-Akâid, s. 37.

21 Taftazânî, Şerhu'l-Akaid, s. 37.

22 Saffât 37/96.

23 Ra'd 13/16.

yaratmayan gibi midir? hiç”⁽²⁴⁾ gibi ayetleri delil getirerek fikrini te’yid etmektedir.

Bütün bunlara rağmen, Taftazânî “kul fiilinin halıkıdır” diyen mutezileyi müşrik veya kafir olarak görmemiştir. Çünkü şirk, Vâcibul vücud manasında uluhiyyet, ortak kabul etmektir. Öyleyse mutezileyi bu şekilde itham etmek doğru değildir, görüşündedir.

b) Kudret

Kudret, hayat sahibinin fiile ve terkine iradeyle hâkim olduğu sıfattır. Veya kudret, irade sıfatına etki yapan sıfattır. Kudretin iradeyle olan ilgisi kesindir. Kudret iradeyle bir neticeye gider. İrade olmayınca kudret tek başına fiil meydana getiremez. Fiilin meydana gelmesi için önce irade, sonra kudret gerekir⁽²⁵⁾.

İrade meselesinde olduğu gibi, kudret meselesinde de çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Mutezile irade meselesinde olduğu gibi, kudret meselesinde de aynı kanaattedir. Ehli sünnet ise Allah’ın mutlak ve ezeli bir kudretle kâdir olduğunu söyler. Fiiller kudreti olmayan aciz birisinden meydana gelemez⁽²⁶⁾.

Kelâmî eserlerde insanın gücü, kudreti istitâa olarak geçmektedir. Buna göre istitâa, yani insanın gücü, Allah’ın canlı varlıklarda yarattığı bir ârazdır. Onunla ihtiyari fiiller icra edilir⁽²⁷⁾.

Mutezile’ye göre insan, istitâa yani güç sahibidir. İnsanın istitâası bedenî sağlıktır. Bununla fiil meydana gelir. Hayat ve güç sahibi insan fiilini yapma kudretindedir. Kadı Abdülcebbar bu görüştedir⁽²⁸⁾.

Mutezile için önemli olan insanın fiillerini kendisinin yaptığıdır. Bu fiillerin meydana gelişini sağlayan güç insanda fiilden önce mevcuttur. Fiilden önce bulunan bu kudret fiille bağlantılı değildir. Allah insanın fiillerinin yaratıcısı değildir. İnsan kendi yaptıklarına kâdirdir.

---

24 Nahl 16/17.

25 Gölcük, Toprak, a.g.e., s. 202.

26 Gölcük, Toprak, a.g.e., s. 202.

27 Aynı eser, s. 202.

28 Gölcük, a.g.e., s. 125.

İnsan hayır-şer fiillerine kadirdir, onların yaratıcısıdır. Kendi yaptıklarından dolayı ceza ve mükafata layıktır⁽²⁹⁾.

Böylece anlaşılıyor ki, Mutezile için insanın gücü vardır ve bununla da fiillerini meydana getirir. İnsan âciz değildir ve kendisinden fiil zuhûr eder.

Ehl-i sünnet, insanın gücü hususunda mutezileden ayrı düşünmekle bebarer, Maturidiler ile eşariler arasında da bazı farklılıklar mevcuttur.

Ebu Mansur Muhammed Maturidi Kitabu't-Tevhid'de "Kulun kudreti veya istitâa" konusunu işlerken iki türlü istitâa anlayışına sahip olduğunu belirtmektedir : 1. Sebeplerin sağlamlığı ve aletlerin sıhhati ki, bu fiilden öncedir ve Allah'ın bir nimetidir. Bu sağlam bir bedene sahip oluş demektir. 2. Yapılan işin ahlaki değer kazanması halidir. Bu takdirde fiil nitelik kazanır, sevap ve ceza ile temas halinde olur ki bu fiilin seçimidir⁽³⁰⁾.

Yine aynı konuda birinci görüşle ilgili olarak Kur'an'dan hacla ilgili ayet misal verilmiştir. Buna göre azık ve binek bakımından gücü yeten kimsenin Beytullah'ı haccetmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Burada sözü edilen azık ve binek araçların ve sebeplerin sağlamlığını gösteren ve fiilden önce olan istitâadır. İkinci kısım istitâa, fiil için arazdır ve Allah tarafından yaratılır. Bununla insan ihtiyari fiillerini yapar. Bu fiil için bir illetir⁽³¹⁾. Maturidiler bunu yaparken de ayetlerden deliller getirmişlerdir.

Eşarilerin bu konudaki fikrini ise yine Ebu'l Hasen el-Eşari'den öğrenmekteyiz. Onun el-Luma ve el-İbane'sinde şöyle denilmektedir. İnsan iş yapabilme gücüne sahiptir. Bu güç insandan ayrıdır, insanın kendinden değildir. Zira insan bazen güç sahibidir; bazen değildir. Bu, insanın bazen bilgili, bazen bilgisiz, bazen hareketli ve bazen hareketsiz oluşu gibidir. Nasıl ki insanın bilgin ve hareketli olması onun nefsinden değilse, güç sahibi olması da kendi öz varlığından değildir. Eğer kendi öz varlığından veya insandan ayrı düşünülmesi imkansız bir sıfattan dolayı güç sahibi olsaydı, o takdirde daima kudret sahibi olarak mevcut olurdu.

---

29 Aynı eser, s. 126.

30 Maturidi, Ebu Mansur Muhammed, Kitabu't-Tevhid, Beyrut, 1970.

31 İbn Hümmam, el-Müsâyere, Kahire, 1347.

Halbuki insan bazen güçlü, bazen de güçsüz olarak mevcuttur. O halde onun kendinden olmaması gerekir. İstîtâa insan için bir arazdır ve Allah'ın bir fazlı ve ihsanıdır⁽³²⁾. İstîtâa fiille beraberdir. Fiil meydana geldikten sonra yok olur⁽³³⁾.

Görüldüğü gibi mu'tezile kudreti insan için asıl, öz zâti bir sıfat olarak görürken, ehl-i sünnet istitaayı insan için bir araz, Allah için ise zâti, asıl olarak görmüştür. Bu husustaki en önemli fark bu olsa gerektir.

Sa'duddin Taftazânî istitâanın fiilden önce olduğunu iddia eden mu'tezile'nin aksine "İstîtâa fiille beraber olur. İstîtâa'yı, insan fiilinin oluşmasını ve meydana gelmesini sağlayan kudrettir."⁽³⁴⁾ diyerek bu konudaki görüşünü belirtmiştir.

Böylece istitâa, Allah'ın canlılar da yarattığı bir araz olup canlılar ihtiyarî ve iradî fiillerini bu arazla yaparlar. İstitaat fiilin illeti ve sebebidir. İster fiilin illeti olsun, ister edasının şartı olsun, istitâa sebep ve âletlerin selametinden sonra, insanın fiille kasti ve onun kazanması anında Allah'ın yarattığı bir vasıftır. İnsan iyi ve hayırlı bir fiille kastederse, Allah iyi ve hayırlı fiilin kudretini, şer ve kötü fiili kastederse, şer ve kötü fiilin kudretini yaratır. Bu duruma göre hayırlı ve güzel iş yapma gücünü insan kendisi zayettiği için yerilmeyi ve ceza görmeyi hak eder. Kâfirler bu yüzden yerilmişlerdir ki, onlar bu sebeple dinlenmeye ve işitmeye güç yetiremiyorlar. İstîtâa araz olduğu için zaman itibariyle fiille aynı anda bulunması, fiilden önce bulunmaması şart ve zaruridir. Aksi takdirde fiilin istitâasız ve kudretsiz vukua gelmesi lâzım gelirdi. Zira arazların bâki ve daimi olması imkânsızdır⁽³⁵⁾.

Görülüyor ki, Taftazânî bu görüşleriyle ehl-i sünnetin çizgisinde yürümüştür. Fakat onun gerek irade hususunda olsun, gerekse kudret hususunda olsun yumuşak ifadeleri, maturidî görüşlerden ziyade, eşarî görüşlere meylettğini göstermektedir. Tıpkı Eşariler gibi daha temkinli, işi daha çok Allah'a bırakarak, irade ve kudrete dair söz söylemesi onun da bu çizgiye daha yakın olduğunu göstermektedir.

32 Eş'arî, el-Lüma, s. 93, el-İbane, s. 57-58.

33 Aynı eserler, s. 93 ve s. 57.

34 Taftazânî, Şerhu'l Akaid, s. 41-42.

35 Taftazânî, Şerhu'l Akaid, s. 42.

c) Ecel

Kelamî meselelerin önemli konularından birisi de eceldir. Ecel genelde, hayatın sona ermesi, insanın bu dünyadaki yaşamının noktalanması, ilişkisinin kesilmesi manalarındadır.

Mezhepler arasında ecel konusunda birbirine zıt görüşler ortaya atılmıştır. Özellikle de başka birisi vasıtasıyla hayatını kaybeden (yani öldürülen) kimselerin, ömrü bittiğinden mi, yoksa katil onu öldürdüğünden mi hayatı noktalanmıştır? Eğer katil onu öldürmeseydi, yaşamaya devam edecek miydi?, gibi sorular kendisine çeşitli cevaplar bulmuştur.

Mutezile'deki genel görüş, Allah'ın her insana bir hayat sınırı çizmiş olduğudur. Fakat Bağdadî'nin Usulu'd-Dininden ve Cüveynî'nin el-İrşâd'ından nakledildiğine göre insan Allah tarafından bilinen bir hayatı yaşayacaktır. Fakat öldürme hadisesinde öldüren kişi Allah'ın ölene tanımış olduğu hayatı kısa kesmektedir⁽³⁶⁾. Bundan dolayı Allah'ın bu dünyada ölene tahsis ettiği rızık, öbür dünyada vereceği muhakkaktır. Mutezile'ye göre, öldürme olayı hür bir fiil olduğundan Allah'ın kudretinin dışında insanda vuku bulmaktadır.

Yine burada da öldürme hadisesinde görülen mutezilenin insana büyük ve geniş bir irade ve kudret vermiş olmasıdır.

Ecel konusunda ehl-i sünnet, mutezileden ayrı düşünmüştür. Maturidiler öldürülenin eceliyle öldüğünü, o kimsenin bundan başka bir ecelinin olmadığını söylemişlerdir. Nurettin es-Sabûnî'nin el-Bidâyesi'nden nakille şöyle söylediği anlaşılmaktadır. Ölen kimse için bundan başka bir ecel yoktur. Öldürme işi katile yöneliktir, ona aittir. Ölüm ise ölüye ait olup Allah'ın yaratmasıyla meydana gelir. Katil öldürme fiilinden dolayı ceza alacaktır. Öldürme, öldürene aittir. Öldürme işinin ölenle ilgisi yoktur. Zira öldürülenin durumu katil olmayıp, ölümdür. Katile ve onun işlediği fiile göre o maktuldür, öldürülmüştür. Hayatının sonu demek olan eceline göre o meyyittir, ölmüştür⁽³⁷⁾.

---

36 Gölcük, Toprak, a.g.e., s. 248.

37 Aynı eser, s. 248.

Demek ki, ölüm yani ecel bizzat Allah tarafından yaratılmış olmaktadır.

Ecel meselesinde Eşariler ise, Eş'arinin İbane'sindeki deyimiyle "ölen ve öldürülen kendi eceliyle ölmüş ve öldürülmüştür" demektedirler. Onlara göre her insan eceli geldiğinde ölür, çünkü herşey Allah tarafından takdir edilip, hükme bağlanmıştır. Katil, ölen kimsenin hayatını kısa kesmiyor, onu eceli gelmeden öldürmüyor. Buna karşılık katil işlediği suçtan dolayı cezaya çarptırılacaktır⁽³⁸⁾.

Böylece eşariler`de bu meselede fazla ileri gitmeyip, herşeyin en iyisini Allah`ın bildiğini söylemişler ve o işleri Allah`a bırakmayı uygun görmüşlerdir.

Sa`duddin Taftazânî ecel konusundaki görüşlerini ve diğer görüş sahiplerine olan cevaplarını akli ve nakli delillerle şu şekilde sıralamaktadır.

Birincisi; Maktul eceliyle öldürülmüştür. Yani, maktul ölümü için tayin ve tespit edilen vakitte ölmüştür. Mu`tezile`den bazı kimselerin, "Allah onun ecelini kesmiş ve ömrünü tamamlamadan öldürülmüştür" şeklindeki iddiaları doğru değildir⁽³⁹⁾.

Yine bunun akabinde nakli deliller getirerek iddiasını kuvvetlendirmiştir. Mesela Araf 7/34'deki, "Her ümmetin (takdir edilmiş) bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geriye atabilirler, ne de bir an ileriye alabilirler" ayeti buna bir delildir.

Yine bu hususta Şerhu'l-Akaid'de mu`tezile'nin bazı akli ve nakli deliller getirerek yaptığı itirazlara, aynı şekilde cevap vererek, onları susturmuştur. Mesela; Mu`tezile "bazı ibadet ve taatların ömrü uzatacağına dair hadislerin olduğu" şeklinde fikir öne sürmüşlerdir. Yine ayrıca, "Eğer maktul eceliyle ölseydi, kâtil yerilmeyi, cezayı, diyeti ve kisası hak etmezdi" şeklinde itirazlarda bulunmuşlardır.

Taftazânî bu itirazlara şu şekilde cevap vermiştir. Allah Tealâ ezeli ilmi ile biliyordu ki, insan belli bir ibadeti ve taatı yapmasa (mesela) ömrü kırk sene olacak, fakat Allah (mesela) Yetmiş sene olacağını bilmiş, (onun ömrünü buna göre takdir ederek kırk senenin) ziyadesini bu taata

---

38 Aynı eser, s. 249.

39 Taftazânî, Şerhu'l Makasid, s. 118.

nispet etmiştir, zira Allah Tealâ biliyordu ki, o taat olmasa, (ömründeki bu) fazlalık olmayacaktı.

Yine katilin ceza görmesi ve tazminat ödemesi mecburiyeti, men edilen bir işe teşebbüs etmesinden (haddi aşmasından) ve tabiat kanunları gereğince Allah Tealanın akabinde ölümü yarattığı bir fiil kesbetmiş olmasındandır. Zira katil ve öldürme, halk ve yaratma bakımından olmasa bile, kesb yönünden katilin fiilidir⁽⁴⁰⁾.

Yine ecel konusunda Taftazânî “Ölüm ölü ile kâimdir” demektedir. Buna göre, ölüm Allah tarafından yaratılır. Ne yaratma, ne de kesb yönünden insanın bunda tesiri ve rolü yoktur. Bu manaya göre ölüm (ademî ve bir yok olma hali değil, tersine bir var olma halidir, onun için de) vücûdîdir. Delil olarak ta Mülk sûresi ayet 6’daki “Allah ölümü ve hayatı yarattı” cümlesidir⁽⁴¹⁾.

Taftazânî üçüncü bir görüş olarak “ecel bir ve tektir” fikrini savunur. “Eğer katil öldürmeseydi, maktûl ölmeyecekti. Katil öldürmekle kişinin ecel vaktini öne almıştır” diyen mu’tezileye karşı çıkar⁽⁴²⁾.

Ayrıca Taftazânî iki türlü ecel tarif yapar. Birincisi tabîi eceldir ki, insanın yaratılışında mevcut olan hararetin sönmesi ve rutubetin çözülmesiyle ortaya çıkar. (Bu yaşlılık sebebiyle fizik bünyesinin fonksiyonunu yitirmesi şeklinde zuhûr eder). İkincisi ise ihtiramî eceldir ki, hastalık, felâket ve ölüm kazaları şeklinde ortaya çıkar⁽⁴³⁾.

Görüldüğü gibi Taftazânî ecel konusunda da mu’tezileyi oldukça kuvvetli bir şekilde, naklî ve aklî delillere istinâd ederek reddetmiştir. Ehl-i sünnetin genel görüşü olan ecelin birliği, zamanının tek oluşu, Allah’ın mutlak bir kudret ve kuvvetle bu işi sona erdirdiğini hararetle savunmuş ve getirdiği delillerle de bizleri tatmin ederek, değişik görüş ve saplantılara girmemizi önlemiştir.

d) Rızık

Genelde iman esaslarından olan kaza ve kadere iman ile, onun içinde incelenen konulardan bir tanesi de rızıktır. Gerek Kur’an-ı

---

40 Uludağ, a.g.e., s. 223.

41 Uludağ, a.g.e., s. 223.

42 Taftazânî, Şerhul-Makasîd, s. 118.

43 Uludağ, a.g.e., s. 224.

Kerim'de olsun, gerekse buna dayanarak fikir öne sürenlerde olsun rızık Allah tarafından canlıya verilen ve canlının kendisiyle hayat sürdüğü şeydir.

Nitekim Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyruluyor : "Yeryüzünde ne kadar canlı varsa hepsinin rızıkı ancak Allah'a aittir"⁽⁴⁴⁾, "Göklerin ve yerin anahtarları onundur. Rızıkı dilediğine yayar ve kısar. Çünkü o herşeyi kemal üzere bilendir"⁽⁴⁵⁾. "Sizi yaratan, size rızık veren, sizi öldüren ve sizi tekrar diriltten Allah'tır"⁽⁴⁶⁾.

Mu'tezile rızık meselesinde de, diğer meselelerde olduğu gibi geleneğini bozmamış ve rızıkı da insan fiillerinden bir fiil olarak görmüşlerdir.

Nitekim, Nurettin es-Sâbûni'den yapılan bir nakilde rızık "İnsanın sahip olduğu bir mülk" olarak tarif etmişlerdir⁽⁴⁷⁾. Yani böylece insan rızıkı kendi hür iradesiyle ve kudretiyle, hür seçimiyle kazanmıştır.

Ayrıca ehl-i Sünnetin tersine haramın rızık olamayacağı görüşünü savunurlar. Gerekçe olarak da, eğer haram rızık olsaydı, Allah haramın kazanılmasını ve intifâsını yasaklamazdı, demektedirler. Mu'tezile bu fikirlerinde bazı aklî delillerle meseleyi ispata çalışmışlardır.

Ehl-i Sünnetteki rızık anlayışında, Maturidî ve Eş'arîlerin diğer hususlarda göze çarpan fikir ve ayrılıklarının burada olmadığını görmekteyiz.

Ehl-i Sünnet, "helal olsun, haram olsun insanın yediği onun rızıkıdır" diyerek insanın faydalandığı şeyleri onun rızıkı olarak kabul etmektedir.

İmam Eş'arî, rızıkın Allah katından olduğunu, Allah'ın yarattıklarını helal ve haramla rızıklandığını söylemiştir. Eğer haram, rızık olarak kabul edilmezse haram yiyenlerin bir başkası tarafından rızıklandırıldıkları manası çıkar ki, bu da küfür olur, demektedir⁽⁴⁸⁾.

---

44 Hûd 11/6.

45 Şûrâ 42/12.

46 Rum 30/40.

47 Gölcük, Toprak, a.g.e., s. 242.

48 Geniş bilgi için bkz. Gölcük, Toprak, a.g.e., s. 242-243.

Ayrıca Ehl-i Sünnet Mu'tezilenin tersine olarak "Rızık insanın mülkü değildir" demektedirler. Zira Allah'ın rızıklandığı hayvanlar için mülk edinme diye bir şey söz konusu değildir. Rızık insanın mülkü değil, Allah'ın bir lütfu ve ihsanıdır.

Öyleyse diyebiliriz ki, herkes Allah'ın takdir ettiği rızıkı yer, kimse başkasının rızıkını yemez. Hatta diyebiliriz ki, insan rızksız kalıp, açlıktan da ölmez. Ölse o açlıktan değil, normal âdetini terk ettiğindedir. Zira açlık her insan için izâfidir. Öyleyse açlıktan ölmek fikri yanlıştır. Doğru olan âdetin terkinden dolayı ölmektir. Buna en güzel misal açlık grevi yapan kimselerin 40-50 hatta daha fazla gün hiçbir şey yemeyip içmeden durabilmeleridir.

Demek ki, Allah insanın rızıkını, insan vücuduna öyle bir şekilde iddihar etmiş ki, bu da Allah'ın hiçbir canlıyı rızksız bırakmadığını gösterir.

Saduddin Taftazânî rızık meselesinde, ehl-i sünnet çizgisi içerisinde fikirler ileri sürmektedir.

Taftazânî rızıkı, "rızkandırmak (gıda almak) ve daha başka şekilde faydalansınlar diye Allah'ın, hayvanlara sevkettiği şeylerdir" şeklinde tarif etmiştir⁽⁴⁹⁾.

Taftazânî, haramın da rızık olduğunu söylemektedir⁽⁵⁰⁾. Bu sebeple haram rızık değildir diyen mu'tezileye karşı çıkmıştır. Karşı çıkmasının sebebi de şu olsa gerek ki, Mu'tezileye göre haram rızık değildir. Çünkü onlar rızık kelimesini bazen "mâlik olan kişinin, mülkü olan şeyi yemesi" şeklinde, bazen de "istifâde edilmesi men edilmemiş şey" tarzında tarif etmişlerdir. Bu tariflere göre sadece helal olan şey rızık olmaktadır. Lâkin mu'tezilenin birinci tarifine göre, hayvanların yedikleri şeyin rızık olmaması gerekir. Her iki tariflerine göre de, bütün ömrü boyunca daima haram yemiş olan bir kimseyi, esas itibariyle Allah'ın rızıklandırmamış olması icap eder⁽⁵¹⁾.

---

49 Taftazânî, Şerhu'l-Makasid, s. 119.

50 Uludağ, a.g.e., s. 220.

51 Aynı eser, s. 220.

Taftazanî, rızıkla ilgili olarak diğer bir hususta da, “Kişi kendisinden başkasının rızıkını yemez”⁽⁵²⁾ demektedir. Bu fikrini diğer bir eserinde şu cümlelerle ifâde eder : “Helal olsun, haram olsun, herkes kendi rızıkını tam olarak alır. Zira, insanın gıdalanması her ikisiyle de hâsıl olur. Bir kimsenin, başka bir kimsenin rızıkını yemesi tasavvur edilemediği gibi, başka birisinin onun rızıkını yemesi de düşünülemez”⁽⁵³⁾

Diğer meselelerde olduğu gibi, rızık meselesinde de Taftazanî, net ve doyurucu cümlelerle konuyu anlatmıştır. Ayrıca Onun getirdiği deliller ve yaptığı aklî izahlar meselenin vuzûha kavuşmasının en büyük âmildir.

SONUÇ

Mesud b. Ömer et-Taftazânî hicri VIII. asırda yaşamış, dilbilgisi, belâgat, mantık, fıkıh, fıkıh usûlü, tefsir, kelâm vb... sahalarda eserler vermiş önemli bir şahsiyettir. Çoğu kimseleri pervasızca harcamış olan Timur'a bile kendisini kabul ettirip, onun himâyesinde çalışmış ve kıymetli eserler vermiş bir âlimdir. Öyle ki, eserleriyle halâ günümüzde kendisinden söz ettiren ve fikirlerinden faydalanılan ilmî bir kişiliği vardır. Medrese zihniyetinin teşekkülünde de büyük tesirleri olmuştur. Tüm islâmî ilimler gözönüne alındığı zaman mütekaddimîn döneminin sonu ile müteahhirîn döneminin başlangıcı kendisiyle olmuştur. O'nun bir özelliği de, şahsiyeti ile ilmî kişiliğini birbirine karıştırmamış, çoğu görüşleriyle ehl-i sünnete ters olan mu'tezileyi hiçbir zaman tekfir etmemiş olmasıdır.

Bununla birlikte çalışmamızda da görüldüğü gibi özellikle onların insanın irâdesi, kudreti, rızık ve ecel meselelerindeki aşırı hürriyet fikirlerine karşı deliller getirerek onları çürütmüş ve yine delillerle kendi fikirlerini kat'î bir şekilde ispat etmiştir.

Görülen o ki, Sa'duddin Taftazânî insan ve Allah-u Teâla için en uygun olan görüş ve fikirlerle meselelere yaklaşmış, bazen meselelerin o kadar derinine inmekle beraber yine de ihtiyatı elden bırakmamıştır. O

---

52 Taftazanî, Şerhu'l-Makasid, s. 119.

53 Uludağ, a.g.e., s. 227.

yukarıdaki hususlarda görüş belirtirken, ne Allah'ın kudret ve azametini hafife almış, ne de insanı tamamen masum bir konuma getirmiştir. Her ne kadar akli deliller kullanarak meseleleri ele aldıysa da, ihtiyatlı sözleriyle daha çok Eş'arîlere meyilli olduğu gözlenmiştir.

Sa'duddin Taftazânî çok yönlü ve konuları derinlemesine inceleyen bir âlimdir. Biz bu küçük çaplı çalışmamızda O'nun ancak bir yönünü muhtasar bir tarzda araştırma fırsatı bulduk. O'nun daha pek çok incelenip-araştırılacak ve gün yüzüne çıkarılacak fikirleri vardır. Daha geniş çapta yapılacak çalışmalarla onun bu yönleri daha iyi anlaşılacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- 1) KUR'AN-I KERİM
- 2) BİLMEN, Ömer Nasuhi, Büyük Tefsir Tarihi, Ankara, 1960.
- 3) EŞ'ARÎ, Ebu'l-Hasen, el-Lûma, Beyrut, 1952.
- 4) EŞ'ARÎ, el-İbane an Usuli'd-Diyane, Kahire, 1375.
- 5) GÖLCÜK, Şerafeddin, Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri, İstanbul, 1979.
- 6) GÖLCÜK, Şerafeddin, TOPRAK, Süleyman, Kelâm, Konya, 1988.
- 7) İBN HÜMAM, el-Musayere, Kahire, 1347.
- 8) İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ, "Taftazânî", İstanbul, 1974.
- 9) KEHHALE, Ömer Rıza, Mu'cemu'l-Müellifin, Beyrut, 1957.
- 10) MATURİDÎ, Ebu Muhammed Mansur, Kitabu't-Tevhid, Beyrut, 1970.
- 11) PARMAKSIZOĞLU, İsmet, "Sa'duddin Taftazânî", Türk Ans., Ankara, 1980.
- 12) SERKİS, Yusuf Elyan, Mucemu'l-Matbûâti'l-Arabiyye ve'l-Muarrabe, Mısır, 1928.
- 13) TAFTAZANÎ, Sa'duddin, Şerhu'l-Akaid, İstanbul, 1326.

14) TAFTAZANÎ, Sa`duddin, Şerhu`l-Makasid, İstanbul, 1305.

15) ULUDAĞ, Süleyman, Taftazanî, Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi, Şerhu`l-Akaid, İstanbul, 1982.

16) ez-ZİRİKLİ, el-A`lam, Beyrut, 1969.